

Di fudi gä nehi 'ne di
o'ti nge ma hña

Ñuhü Xäntho

Empiezo a leer y escribir
en mi lengua

Otomí de la Sierra

ñuju • nuxu • ñojo • noxo • yüju • jühu • ñuhü

Nuä ma yä hña
Vocabulario

Ma thühü: _____

Rá thühü ma hnini gg: _____

Rá thühü ma nkua'tä hnini gg: _____

DIRECTORIO

Esteban Moctezuma Barragán
Secretario de Educación Pública

Rodolfo Lara Ponte
Director General del INEA

Créditos de la presente edición

Coordinación general
Celia del Socorro Solís Sánchez

Coordinación académica
Carmen Díaz González
Elisa Vivas Zúñiga

Autoría
Elisa Vivas Zúñiga
Perla Yamadanty Ruiz Luis

Adaptación para la población hablante
de la lengua otomí de la Sierra
Aarón Tolentino Pérez
Anai Guzmán Andrade
Dulceidi Nava Hernández
Heriberto Monroy Marín
Jesús Monroy Marín
José Alexis de la Loma Santos
José Bacilio Santiago
Noé Alvarado Méndez
Selma Yaneth López Mérida

Asesoría académica
Perla Yamadanty Ruiz Luis

Revisión técnica
Elisa Vivas Zúñiga

Dirección gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Calidad y seguimiento editorial
Hugo Fernández Alonso

Revisión editorial
Gabriel Nieblas Sánchez
Eliseo Brena Becerril

Diseño
Ricardo Pérez Rovira
Francisco Castro Miranda

Diagramación
Ricardo Pérez Rovira
Damián Castro Calixto

Fotografía de portada
Greta Sánchez Muñoz

Diseño de portada
Ricardo Pérez Rovira

Empiezo a leer y escribir en mi lengua. Otomí de la Sierra. MIBES 1. Vocabulario. D. R. 2018 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, Alcaldía Cuauhtémoc, Ciudad de México. C. P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN *Modelo de Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9
ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4

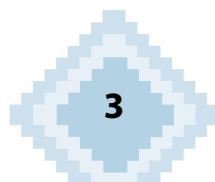
Impreso en México, 2019.

Ma thühü:

Rá thühü ma hnini ga:

Rá thühü ma nkua'tä hnini ga:

N'tudi

Ge na Nuä ma yä hña nsan'i nge pa dä tsedi
rä mēfi rä xambäte 'ne rá nxadi yä dājā'i bu rä
munts'ä n'to'ti he'mi *Di fudi gä nehi 'ne di o'ti
nge ma hña. Ñuhü Xäntho*. MIBES 1. Ge na Nuä
ma yä hña ni hyä xekä n'to'ti 'ne gen fädi wa
xin hēi rinyomfēni 'ne huxpu na rä He'mi dājā'i,
He'mi dä hnehi 'ne Dä xi'to tsukuä. Ko ge na
Nuä ma yä hña gi yomfēni xinho yi n'to'ti
xeka 'ne.

Rá Nuä ma yä hña ma hoki tengu na: No bu
rä ngähä 'yüdi gi timbu rä xekä n'to'ti 'ne gen
hmohi ten'nitho rä kohi 'tohni ko rä m'o'tohni;
nobu rä nyehi 'yudi gi timbu rä **'me'ä ne dä ma**
hña 'ne ra 'tu'ti gepu pa ma **gekua pa nthoni**.

Rä Nuä ma yä hña bi 'to'te tengu rá ñuhü
Xäntho. Di 'to'mahe ge di faxä ni nxadi n'to'ti
'tohni 'ne di faxä ni mfädi jawa.

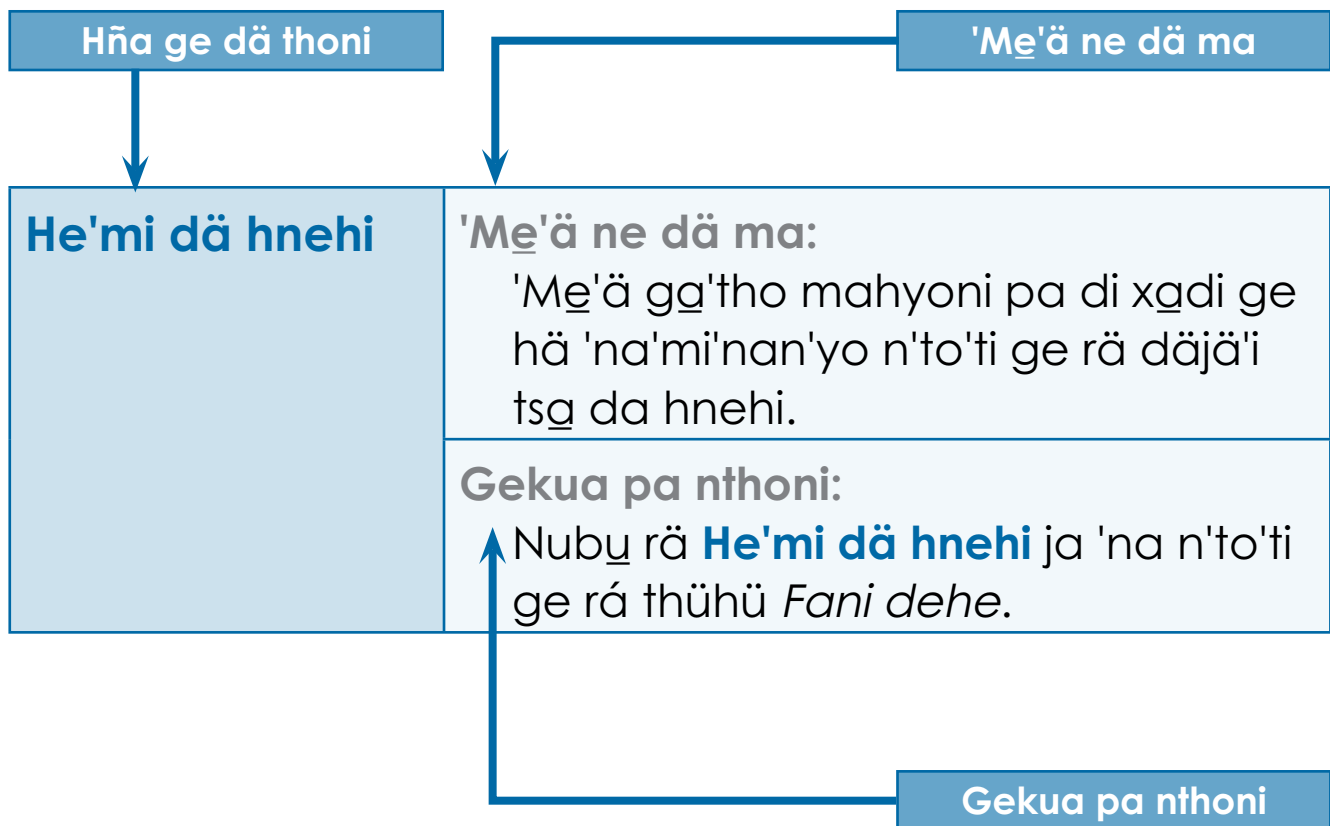
¡Jamadi ge gi 'yowi ra 'mēfi jawa!

¿Ha ni thoni rá Nuä ma yä hña?

Nubu rá Nuä ma yä hña yä xekä n'to'ti 'ma hoki tengu dä k_ohi 'to_hni, tengu 'to, gi thini da 'to_hni ge yä munts'ä hña ge nimuna.

Ga'tho yä munts'ä hña, nubu rá ngähä gi thini rá hña 'ne nubu rá nyehi 'me'ä 'ne dä ma 'ne nja ma japi.

A/a

Amoksisilina	'Me'ä ne dä ma: 'Yëthi ge juadi yä zü'uë ge'mu 'yá xi n'u 'na rä jä'i.
	Gekua pa nthoni: Zigo dä tsi 'na rá 'yëthi amoksisilina rá mi 8 ora.

D/d

Dä He'mi Ts'u'tabi nu'ä M'onda	'Me'ä ne dä ma: Geä rä munts'ä hña ts'u'tabi 'to'te nge di 'yon'ä rä tämhnihi, 'ne yä jä'i 'ne di ho'kä man'u n'yowirä tämhnihi. Gepu ja nthütsi 'meä tso di ja 'ne ja tä 'yo'te kátho yä jä'i 'bupu jarä tämhnihi.
	Gekua pa nthoni: Rä Dä He'mi Ts'u'tabi nu'ä M'onda u'tanwedayä nan'yo 'yomfëni nu'ä xekähai.

Dä xi'to	'Me'ä ne dä ma: Yä xi'to xä noho nub <u>u</u> hap <u>u</u> n'to'ti 'ne ma kuh <u>u</u> yä 'mede bu ja rá He'mi däjä'i.
	Gekua pa nthoni: Gi nehe rä Dä xi'to .

E/e

Elektrolito orale / 'Yëthi dehe	'Me'ä ne dä ma: 'Yëthi dehe pa dä 'yothe ni ngo.
	Gekua pa nthoni: Yä elektrolito orale mahyoni pa di potä dehe xi 'me ni ngo nu'mu gi hyëni.
	Rä ñuhü Xäntho mahyoni: 'Yëthi dehe.
	Gekua pa nthoni: Nu'mu ma 'tu mi hyembä boni bi 'tuni 'yëthi dehe ja Ngü 'Yothe.

G/g

Gä xitsu o gä n'yohu	'Me'ä ne dä ma: Xä ngü 'me'ä gä nja ni jä'i 'na pa gä n'kä ge'mu gä n'yohu o gä xitsu.
	Gekua pa nthoni: Gä ma wä nu'ä yothäte pa dä xiki ge'mu gä xitsu o gä n'yohu ma wene.
Gehnange	'Me'ä ne dä ma: Xeka n'to'ti ge pa 'nthutsi r rá tsagi 'na rá tsukuä pa dä 'thüdi 'tëspäte o jamadi. M'abu, dä 'nthutsi rá thühu 'ne rá hmepia rä jä'i bi 'yothe rá tsukuä.
	Gekua pa nthoni: Gehnange: María Tolentino Ernánde

H/h

Hangü nts'ani

'Me'ä ne dä ma:

Thühü rá xeki ge'na kua'tä thühü ge
üdi rá 'noho ne hangu tse_udi di ü'na rá
jä'i dä tsihme.

Gekua pa nthoni:

Rä **hangü nts'ani** na kalsió 'na baso
xi'ma ej'ä 6%.

He'mi dä hnehi

'Me'ä ne dä ma:

'Me'ä ga'tho mahyoni pa di xadi ge
hä 'na'mi'nan'yo n'to'ti ge rä däjä'i tsä
da hnehi.

Gekua pa nthoni:

Nubu rä **He'mi dä hnehi** ja 'na n'to'ti
ge rá thühü *Fani dehe*.

He'mi däjä'i	'Me'ä ne dä ma: 'Me'ä ga'tho mahyoni pa ge'ä däjä'i di xadi dä hnehi 'ne da 'yo'ti ko rä hñuhu ko rä n'to'ti 'na'mi'nan'yo 'mefi.
	Gekua pa nthoni: Ko rä He'mi däjä'i di xadi gä hnehi 'ne gä o'ti ge hñuhu.

He'mi pä xambäte yohña	'Me'ä ne dä ma: He'mi hapu sifi xä nho ä xambäte tengü bu di ü'ti hnehi 'ne n'to'ti ko rä mudi hña hñuhu.
	Gekua pa nthoni: Rä He'mi pä xambäte yohña faxna ma xambäte pa di hoki xä nho 'me dä üti.

Hma tengü'ä	'Me'ä ne dä ma: 'Ma x <u>in</u> ho ha di p <u>ä</u> di tengu 'na rä j <u>ä</u> 'i, 'nanwadi, 'na r <u>á</u> zu'üe wa he gi honi. T <u>ä</u> z <u>a</u> ki 'yo'te bu ja rä ts <u>u</u> kuä 'ne xi t <u>ä</u> z <u>a</u> ki 'mantho nge rä hña.
	Gekua pa nthoni: Go <u>tho</u> di oxu hma tengü'ä bi 'yo't <u>ä</u> r <u>á</u> M <u>á</u> ti bu <u>r</u> á hnihni.

Hmepia	'Me'ä ne dä ma: Teza ni o'ti ko ge'ä j <u>ä</u> 'i di p <u>ä</u> di. Pa o'ti ja ts <u>u</u> kuä pa di njaxfeni, nt <u>ë</u> d <u>i</u> o pa d <u>ä</u> f <u>ä</u> di tego bi 'yo'te.
	Gekua pa nthoni: Ja ts <u>u</u> kuä ge 'me'ä bi gohi, ga'tho y <u>ä</u> j <u>ä</u> 'i ge ni 'me'to bi o'ti rä hmepia .

Hmepia tsukuä da fädi to'o	'Me'ä ne dä ma: Ge'ä rä 'mede 'ne rä n'to'ti ge nthoni pa da fädi to'o nub <u>u</u> huahna ntsu'tabi. Rä müdi n'to'ti ni thuspäthühü 'ne rä thühü 'na rä jä'i; n'yo'wi á rä pa gä m'ui; 'ne rä xeki ben'ti rä munts'a hnini, gehmü n'yohu wa xitsu 'ne mi 'na.
	Gekua pa nthoni: 'Nu ma Tsukuä pa da Huahna Tsu'tabi n'yo'wi ma Hmepia tsukuä da fädi to'o .

Hña nu'ä xekähai	'Me'ä ne dä ma: Ge'u yä hña nexüa xekä hai desde ma nhäm'mü ante xtä fädi tengü Tsu'tabi M'onda 'ne'u mi'na yä hña yä mi 'mukua Dähai Amerikano ge tobe 'mukua, ge müdi xtä nzoho u yä zubi.
	Gekua pa nthoni: Ga'tho yä hña ñuhu yä hña nu'ä xekähai ko 'na 'tä rä mui ko nu'ä ñamfo.

Hogä tuhu

'Me'ä ne dä ma:

Tuhu ge faxkähu pa xä nho pa di
mpefi xä nho ma mui hu 'ne thini ja
yä serea, nda'to 'ne 'me'ä ga'tho
ni paxi tsa. Tego tsi fats'i pa ndä
hyembä n'yähni rä üji, rä noki,
'ne rä 'ya.

Gekua pa nthoni:

Rä xi yä nda'to ge'ä ma 'na pe rä
hogä tuhu.

Hogä'ü

'Me'ä ne dä ma:

Gidehe ge ja'ä rá tsädi gatho ja yä
te, tengu'ä 'tax'tafi, thüme,
'nehma 'na.

Gekua pa nthoni:

Yä po'kuä me xan küji na **hogä'ü.**

I/i

Ibuprofeno	'Me'ä ne dä ma: N'yethi ge ni dix'ä n'u, neni 'ne rä däpa ge'tho hëmbä 'na nhyëni.
	Gekua pa nthoni: Tsi 'na n'yethi ge ibuprofeno 'na'ä 12 orá.

K/k

Kalsió	'Me'ä ne dä ma: Nu tsedi di 'yuna rä jä'i bu di tsihmehu. Geä n'to'te ma doyo <u>h</u> u 'ne ma ts'ihu.
	Gekua pa nthoni: Rä kalsió di ü'na xi'ma ge di tsihü.

M/m

Ma wekë

'Me'ä ne dä ma:

Ge'ä o'te ge dä ma ma'weke yä jä'i, tengü 'mu nte di mui, ge'tho jabu 'medi, ge'tho 'nanyo rá mfëni, 'me ni ojä ëk'ëí, tengü rá m'mui, tengü 'mu dokue, tengü 'mu rá hyoyä, 'ne u mi 'na.

Gekua pa nthoni:

Ga'tho yä jä'i ts'edi gö mahmu 'nangu'na. Nuna 'ne däma ge njongi tsq däma **ma wekë**.

Me nziki mahyoni

'Me'ä ne dä ma:

Nziki ni hyä 'me'ä di tsihu 'ne rä ji yä jä'i. Numu xingu gi tsi 'me'ä 'yowi yä tso ndega tä 'yo 'tä'i rä 'u ni 'mui.

Gekua pa nthoni:

Yä to'ni rä oni 'ne rä ndega ja ni nexpu rä **me nziki mahyoni**.

Mede xi'to	'Me'ä ne dä ma: Ge'u 'na ngu 'na yá hyo yä xi'to nge jabu ja 'na rä he'mi. Ni fädi nge ma japi 'na rä 'bede nubu ma ña, nubu rá ndui o gepu na nyei 'na rä xi'to.
	Gekua pa nthoni: Nu rä 'mede nge gi ne gi nehi jabu ja rä mede xi'to 16.

Menihyo	'Me'ä ne dä ma: 'Na xeki ni jä'i 'na nge i ja'bu ma de ni xutha 'na nga'ti rä 'botse gehna i pe'tä rä ji 'ne en'ä thi 'me'ä hingi ho na nge rä 'mitsu.
	Gekua pa nthoni: 'Na rä jä'i nu'mu i tsi rä sēi tsa di tson'na rä menihyo .

Munts'ä xekä 'mefi	'Me'ä ne dä ma: 'Nangu 'na u yä xeki di hoki yä munts'ä hnehi rä He'mi däjä'i. Jabu 'mefi pa da xadi rä hnehi 'ne n'to'ti.
	Gekua pa nthoni: Ja Munts'ä xekä 'mefi 3 di xadi rä m'mehni.

Munts'ä n'to'ti**'Me'ä ne dä ma:**

Yä mpefi gepu n'to'ti yä munts'ä
'tohni nge rä hña ñuhü Xäntho. Rä
däjä'i dä hyeki 'ne di hokiä xekä
mfëni 'ne yä hña.

Gekua pa nthoni:

Dá o'ti ma thühü 'ne rá thühü mi 'na
yä jä'i na nge rá **Munts'ä n'to'ti**.

N/n**Ndäte 'tuzu'uë****'Me'ä ne dä ma:**

Yä ndäte 'tuzu'uë nge hingi tsa dä
nu ko ni da 'na pe nu'mu bi nxändi i
orpä n'u yä jä'i.

Gekua pa nthoni:

Nu'ä **ndäte 'tuzu'uë** nge ra
Chikungunya xä uni xä ngu yä jä'í wa
M'ondä.

Ngü Haxämui	<p>'Me'ä ne dä ma:</p> <p>Gepu pa n'tüni rä nts'edi pa rä nzaki 'ne faxte mu jatsedi. Gemu 'na rä jä'i ja ra boka ntsedi, pa ma thoki 'na rá dängu n'to'te.</p>
	<p>Gekua pa nthoni:</p> <p>Ana bi 'ma 'tana 't e bu Ngü Haxämui pa dä fadi rá diabete.</p>
Nhamfëni rä nho	<p>'Me'ä ne dä ma:</p> <p>Xeki kua'tä thühü nge 'ma'ä di 'ü'na ngo rá jä'i 'ne hangü yä nts'ani mb'o.</p>
	<p>Gekua pa nthoni:</p> <p>Nubu ja rä Nhamfëni rä nho rä xi'ma 'ma nge tsawi 4 xano.</p>
Njawa	<p>'Me'ä ne dä ma:</p> <p>Xekä he'mi ge ma habu rä mudi tsukuä pa da 'tüdi nu'ä ni hyä tengü'mu n'tu'ti mahoki.</p>
	<p>Gekua pa nthoni:</p> <p>Hyoni rä 'me'to thühü ge rä hnehi nubu njawa.</p>

Nobiolensia aktiba	<p>'Me'ä ne dä ma: Ge'bu üdi nge hingi numanho 'me'ä pa n'to'te 'ne honi nge di nja 'na rä mpadi.</p>
	<p>Gekua pa nthoni: 'Ra yä jä'i nge bi 'yäni nge nobiolensia aktiba gehyu Mahatma Gandhi, Martin Luther King 'ne Leon Tolstoi.</p>
Ntheke	<p>'Me'ä ne dä ma: 'Na munts'i yä mfädi 'ne yä nxadi njuäntho n'tu'ti pa ja'ä dä bä'ä 'na.</p>
	<p>Gekua pa nthoni: Rá Ntheke 1 rä He'mi däjä'i nyowi 4 yä munts'ä xekä 'mefi.</p>
N'thakä zü'uë	<p>'Me'ä ne dä ma: N'to'tä za ko bazu tengü xi'tä pa ma kuati ja yä goxthi 'ne ja yä thandi pa hindä yu'tyä 'üë ja yä ngü.</p>
	<p>Gekua pa nthoni: Xuxe bi ja n'thakä zü'uë ga'tho bu yä thandi rá ngü.</p>

Nu'ä dä pädi	'Me'ä ne dä ma: Xeka n'to'ti He'mi däjä'i ge no bu pan t'eni 'me bi bädi 'na ngu 'nd yä xeki pesna.
	Gekua pa nthoni: Hoki 'mefi ni 'mudi Nu'ä dä pädi gepu He'mi däjä'i.

Nuä ma yä hña	'Me'ä ne dä ma: Rä he'mi nge di pehni ne'i maa yä 'na'yo hña nthüspi 'bu ja rä Ñuhu Xäntho.
	Gekua pa nthoni: Gä hompu ja rä Nuä ma yä hña nu'mu hindi pädi 'me'ä gä mbon'ä 'na rä hña.

Nu'ä ni hyä	'Me'ä ne dä ma: Hña ma hyoni ge dä hma hangü 'me'ä danthai. Tsa tä mha ge <i>gramo</i> , <i>kilogramo</i> 'ne <i>litro</i> .
	Gekua pa nthoni: Matige'ä xi'noho rá nailo, Nu'ä ni hyä 'me'ä nthai rä 600 <i>gramo</i> .

**Nu'ä rä
Ts'ani Ximhai
Hogäm'mui
(OMS)***

'Me'ä ne dä ma:

Ge yä munts'ä jä'i nge bupu ja xä ngu yä dahnini nge di mpefi di hoki yä m'mui xä nho 'ne di nja rá nzaki yä jä'i 'mukuä ga'tho rá ximhai. Tü rä mui na nge'u yä n'u tengu rä SIDA,* rä diabete, rä influenza, rä obesida, rä adiksione, 'ne mi 'na.

Gekua pa nthoni:

Rä **Nu'ä rä Ts'ani Ximhai Hogäm'mui (OMS)**, bi 'yo'te nubu M'onda 'na rä 'mefi nge 'nanhma hindi nja yä adiksione.

Nu'mu ja 'mefi

'Me'ä ne dä ma:

'Mefi o'tyä jä'i pa dä xadi ko rä hogä handi 'ne mfats'i 'na xambäte yohña.

Gekua pa nthoni:

Mbo He'mi däjä'i ja guto **nu'mu ja 'mefi** pa rä hnehi.

* Xekä mfeni ge bi gohi zi nwe n'to'ti.

Nzakängo	<p>'Me'ä ne dä ma:</p> <p>Ma hoki nge mahyoni nub<u>u</u> ja rá do'yo rá jä'i; gehna o'te nge di nja rá nzaki 'hindi nhñení 'ne di nte yá zats'<u>u</u>.</p>
	<p>Gekua pa nthoni:</p> <p>Yá nzakängo rá xi'ba di z<u>e</u>di yä bät<u>s</u>i nge di nte 'ne di nja yá ts'<u>e</u>di.</p>
Nza'tä ngo	<p>'Me'ä ne dä ma:</p> <p>Nzaki B ge ma hyoni pa dä ñatsi xin<u>h</u>o yä sélula. Ts<u>a</u> ma jamtsu ge hindi 'u m<u>u</u> bi m'mu'i rá w<u>e</u>ne.</p>
	<p>Gekua pa nthoni:</p> <p>Ra m<u>u</u>di zäna di hä w<u>e</u>ne mi xiki rá yo<u>th</u>äte ga tsi rá nza'tä ngo.</p>
Nziki hyngi ho	<p>'Me'ä ne dä ma:</p> <p>Rä nziki ge p<u>e</u> ja yä tu<u>h</u>u ngo zu'ü<u>e</u> 'ne hu'xä nziki xänts'o ja rá ji (nziki hingi ho). Tego tsi ts<u>a</u> dä noki 'ne di nyëni rá korasó.</p>
	<p>Gekua pa nthoni:</p> <p>Tego tsi tu<u>h</u>u ko nziki hyngi ho pa ma hogäte<u>h</u>y.</p>

N'të'tä do'yo**'Me'ä ne dä ma:**

'Hyüdi gepu di 'the yoho wa 'ne rá do'yo; na do'yo 'ne güxto'yo 'ne yä tsì.

Gekua pa nthoni:

Na 'ñahmo ge na yä **n'të'tä do'yo** me jats'edi ma jä'i hu.

N'tudi**'Me'ä ne dä ma:**

Rä xeki nge bä 'ñepu na mudì 'na ngu 'na yu yä he'mi jabu ja rä pe'mi munts'ä nxadi gepu di n'tunna rä hogä ehe yä däjä'i nge di nxadi. 'Ne ma 'na, maa 'me'ä dä fädi 'ne maa ha ni nja rä mpefi nge 'tudi.

Gekua pa nthoni:

Rá **N'tudi** rä He'mi dä hnehi o'te nge dä za Gä mbëni 'rahmi 'ran'yo yä 'mede nge dä za Gä pekabu.

Ñ/ñ

Ñan'ä	'Me'ä ne dä ma: Munts'ä hña ts'u'tabi ge fahyä jä'i 'ne di 'yon'ä 'nho.
	Gekua pa nthoni: Gatho yä jä'i ja ñan'ä ge 'mu dä 'mu <u>hu</u> .

P/p

Pa ma'na gi pädi	'Me'ä ne dä ma: Yä xekä mfëni nub <u>u</u> xi'u yä däjä'i hap <u>u</u> dä dini mi 'na yä mfëni nge i numanho o mi ne dä bäd <i>i</i> .
	Gekua pa nthoni: Pa ma'na gi pädi i na nge rá 'mefi rä INEA* gi hy <u>ni</u> .

* Xekä mfëni ge bi gohi zi nwe n'to'ti.

R/r

**Rä nthüxä thühü
nge ga'tho yä
jä'i wa M'onda**

'Me'ä ne dä ma:

Gehna 'na rä ngu ts'u'tabi nge i ja rä nthüxa thühü nangu'na yä jä'i nge i 'bukua ja yä hnini M'onda 'ne'u 'na'ni xäm'ba di 'mui, pa dä za dä 'mats'i 'ne di n'tün'ni ga'tho yä mfats'i di n'tünwa, mahyoni u yäthühü pa dä za dä hma ne dä fädi njuäntho nge ge'ä rä jä'i.

Gekua pa nthoni:

Nuna **Rä nthüxä thühü nge ga'tho yä jä'i wa M'onda** pets'i ga'tho ma thühü'hu nge yä jä'i M'onda.

Rä pa di nts'oni

'Me'ä ne dä ma:

Ma 'me ni nzokä pa tsa dä ts'i 'na tuhu, 'na 'yëthi, 'na 'me'ä pa. Nu'mu tho'ä rä pa, rä hon'tä go ge'ä gi tai yä hingi ho dä zi yä jä'i.

Gekua pa nthoni:

Rä pa di nts'oni rä ütthe ge'ä 1 pa rä zäna ge septiembere 2020.

S/s

Sink	'Me'ä ne dä ma: Rä do mahyoni pa rá jä'i 'na'i faxte pa rä boña, rä dā, rä ya, rä menihyo 'ne ni yäni tho 'na tseti 'ne faxte pa di nja rä ngi ntsu.
	Gekua pa nthoni: Rä sink eme mahyoni pa di nja nja xä nho rä 'kaxtä xëfo.

Ts/ts

Tsukuä 'teni	'Me'ä ne dä ma: Tsukuä ge thini hapu yä jua'ä He'mi däjä'i hapu rä xambäte huspi 'me'ä xä xadi ä däjä'i 'nangu'na rä ntheke.
	Gekua pa nthoni: Rä Tsukuä 'teni dä dā mudi dinja rä nsoke ena mfädi.

Tsukuä Hmepia M'ui yá Jä'i (KURP)*	'Me'ä ne dä ma: Ge ra nhamfeni hmepia thun'ni gatho yä jä'i 'bupu M'ondä, 'ne u yá mem'ondä bi mupu mi ra yä dahnini 'ne 'ütse 'na mi 'na tego gatho yä jä'i.
	Gekua pa nthoni: Rä Tsukuä Hmepia M'ui yá Jä'i (KURP) rá Maya gena: MASM920203MDFRNTA6.
Ts'edi	'Me'ä ne dä ma: Ga'tho rá ts'edi ge di rá panda tsihme nu'a rá jä'i.
	Gekua pa nthoni: Rä üsëi me'ja xingu ts'edi .

* Xekä mfeni ge bi gohi zi nwe n'to'ti.

<p>Ts'edi di uni 'na nts'ani</p>	<p>'Me'ä ne dä ma: Ge'ä ts<u>u</u>kuä ma kuati ge 'me'ä ga'tho 'ma hapu ma hangü rä pa ts'edi di häm'mu 'mu di tsi hu 'na nts'ani.</p>
	<p>Gekua pa nthoni: Ra ts'edi di uni 'na nts'ani rä xito 'ma ge'ä 140 ts'edi.</p>
<p>Ts'u'tabi di Hoki da ma Mahuahni To'o di Nts'u'tabi</p>	<p>'Me'ä ne dä ma: Ge'ä Dänegü ha rä wenda dä ma nthoki 'ne dä hyändi tengü bu di huahni rä Das'tabi M'onda 'ne 'mi 'na yä tsu'tabi.</p>
	<p>Gekua pa nthoni: Dä ma dä o'ä ma ts<u>u</u>kuä pa da huahna tsu'tabi ja rä Ts'u'tabi di Hoki da ma Mahuahni To'o di Nts'u'tabi pa da za ga boto ma'na rä tsu'tabi bä 'yëpu.</p>

V/v

VIH*

'Me'ä ne dä ma:

Rä zu'uë nge di tson'na jä'i i häkpä tse di rä jä'i jänange'ä i tsa dä 'yaa o da 'mun'u. Tsa nge dä 'texä'na 'bu di nyowi ma'na xitsu 'ne hindi mfa'ä'na, nu'mu dä sirpä ji 'na nge yä xä n'u, nu'mu ma 'yu 'na xitsu, nu'mu bi 'mu'ä na wene onu'mu ntsu, nge nu'mu na 'me yä xä n'u.

Gekua pa nthoni:

Di fa hma jä'i 'ne ma nyo'be pa hinda zu'kä VIH.

X/x

Xambäte yohña

'Me'ä ne dä ma:

Jä'i ge hña, ode, nehe 'ne o'ti yoho hña. Ge'ä rá mudi hña tse 'ne nu'ä rä yoho dä pädi gatho rá m'mu'i.

Gekua pa nthoni:

Rä **xambäte yohña** hña ma hña ñuhü Xantho 'ne ñamfo.

* Xekä mfeni ge bi gohi zi nwe n'to'ti.

Y/y

Yä nzaki	'Me'ä ne dä ma: Ge'u mahyoni pa njuäntho di nja ni jä'i 'na.
	Gekua pa nthoni: Yä nzaki kextä di neki 'bu ja 'me'ä di tsi <u>h</u> .
Yerró	'Me'ä ne dä ma: Hogä kuhi ge pe ja yä tu <u>h</u> u 'ne ja yä ngo yä jä'i. Mahyoni pa dinja rä ji 'ne hindi nhyëni.
	Gekua pa nthoni: Rä <u>o</u> ni 'ne yä lentejá ge di tu <u>h</u> mu 'nakju yerró pa ma ngo <u>h</u> .

Z/z

**Ze'ä ni mpefi
rä mui**

'Me'ä ne dä ma:

Ge'mu xä ze'ä ni mpefi rä mui 'ne
ya hingi penna rä ji nubu ja ga'tho
rä jä'i.

Gekua pa nthoni:

Nu rá ta rä Bedu bi dü nge'tho bi **ze'ä
ni mpefi rä mui.**

'

'Mede Xekä Hai

'Me'ä ne dä ma:

Hokä 'mede ge pa nthun'ni na rá
hnini gepu ni nja rá xeki 'ne nthoni pa
dä thini 'ne dä 'tuni 'na hmantho rä
'mehni.

Gekua pa nthoni:

Rä **'Mede Xekä Hai** ma hnini gena
08060.

'Nan'yo 'yomfeni	'Me'ä ne dä ma: Ge'ä yä ñan'ä 'nan'yo 'yomfeni 'ne rä hña yä jä'i ga'tho yä hnini.
	Gekua pa nthoni: Nu'ä M'onda ja xangü 'nan'yo 'yomfeni.

'Togu	'Me'ä ne dä ma: Ge'ä 'na rä 'tegi nge i tsa ntots'e rä hña yatho 'nanni ko rä tsibi. Ja yoho 'me'ä'u: ja'ä 'nabu ja pa dä 'mehni 'ne dä ts'o'ä hña, nu'ä ma 'na tsa di hyäts'i hapu 'yo'na tsa nge da ts'o'ä 'na jä'i, 'ne dä 'membä 'na hña n'to'ti 'ne mi 'na yä 'mefi.
	Gekua pa nthoni: Nu'mu ja nge gi ñawi Xua, tsa gi nzofu ko rä 'togu.

'Tu'tä 'tohni	'Me'ä ne dä ma: Munts'ä 'tohni pa dä nehe 'ne dä n'to'ti rä hña.
	Gekua pa nthoni: Di pädi gä nehe 'ne di o'ti ko rä 'tu'tä 'tohni ge ma ñuhü Xäntho.

'Tu munts'ä jä'i**'Me'ä ne dä ma:**

Gehna rä xeki ja'bu ja ma Tsukuä pa da Huahna Tsu'tabi ge'ä i mambu ja rä xeki n'tëts'i nu'bu hütsi hapu di muhmu. Gehna 'mede tsa nge ga pähmu njuäntho hapu wa ëxu ts'u'tabi 'mu bi nja 'ntëxä ts'u'tabi.

Gekua pa nthoni:

Jamadi nge huxpu rä **'tu munts'ä jä'i** ma Tsukuä pa da Huahna Tsu'tabi nuyá di pädí hapu ga 'ba wa ëxa ts'u'tabi.

'Yëthi mpihi**'Me'ä ne dä ma:**

Rä dehe 'yëthi nge i sirpä 'na jä'i pa di ntsa'na nge yá n'u.

Gekua pa nthoni:

Nu'u yä pa xä ntse yä bätsi 'ne yä zi däjä'í ja nge da 'torbä rä **'yëthi mpihi** nge rä n'u nyutse.

Ke'tä i ma

N'to'ti ja rä tsukuä	Ke'tä i ma	Gekua pa nthoni	Nu'bu
Feke	'Mihi	Nuä t'uhni bi ' mihi .	Hñe'th _o , Hñe'th _o , Pont'ämajuani
Gekua pa nthoni	Yoni	Nthut'i 'mepu ni yoni ge päxä hña.	Njutsi, Mextantoh _o Nde'ma
Goxthi	Jüri	Nuna jüri mahotho.	Hñe'th _o , Hñe'th _o , Pont'ämajuani
Hindī	Hindi	Pa hindi japi dä bon'na pa.	Hñe'th _o , Hñe'th _o , Pont'ämajuani
Hyëti yä n'to'ti	Hyekiä nt'ot'i	Rä nzegi mi 'mefi nge na n'yowi bu ja yä muntsä 'mefi rä He'mi däjä'í ge ä rä nidi nge gi hyekiä nt'ot'i .	M'bith _o , Mats'ani, Nde'ma
Jä'i	Jäi	Ra jäi bi nei.	Hñe'th _o , Hñe'th _o , Pont'ämajuani

N'to'ti ja rä tsukuä	Ke'tä i ma	Gekua pa nthoni	Nu'bu
Kuarpä	Kuatä	Kuatä xithe.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Mfädi yä n'to'ti	'Meä gä komhi rä nt'ot'i	Nu di zeï gi ' meä gä komhi rä nt'ot'i...	M'bitho, Mats'ani, Nde'ma
Mui	Foho	Xa u ma foho .	Hnini Nju, Hnini Nju, Hñunthe
Nanni	Hüdi	Hüdi xänho.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Ntsonga	Nzoni	Nu'ä t'uhni nzoni .	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Nuka	Nuga	Nuga ma thühü Xua.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Nyohu	Ñ'ñohu	Nu'ä ñ'ñohu bi mpefi ja ra hüähü.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Nziki	Ndega	Rä ndega tsudi xa nkuhi.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani

Di fudi gä nehi 'ne di o'ti nge ma hña. Ñuhü Xäntho

N'to'ti ja rä ts <u>u</u> kuä	Ke'tä i ma	Gekua pa nthoni	Nu'bu
N'yents'i	Nts'odi	Nu'ä nts'odi 'na hyëhni.	M'bitho, Mats'ani, Nde'ma
Pakä	T'akä	Nu'ä t'egi t'akä jä'i.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Punt'u	Punt'i	Bi punt'i yä tse.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Rä hyets'i rä n'to'ti	Bä ja rän nt'ot'i	Tin'bü na He'mi däjä'í nuë bä ja rän nt'ot'i we go nehe.	Njutsi, Mextantohō, Nde'ma
Thuspäthühü	Nzoxthühü	Ma nzoxthühü ra Albarado Pére.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Xabu	Xabo	Xua bi nji ko xabo .	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Xitsu	Bome	Nuä bome mahotho.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
	Ula	Ma ula rä thühü Lupe.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani

N'to'ti ja rä tsukuä	Ke'tä i ma	Gekua pa nthoni	Nu'bu
Yagi	Nzabi	Tsedi nzabi .	M'bitho, Mats'ani, Nde'ma
Yuf'a	Yuf'ä	Pa nge ya ngü hindä yuf'ä ndähi.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
Zedi	Mats'i	Mats'i ya däjä'i.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
'Mede	'Bede	Ra 'bede ma tsukuä 583249.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani
'Me'ä ne dä ma:	Meä 'ma	No bu ra nyehi 'yudi gi timbu ra meä 'ma hña.	M'bitho, Mats'ani, Nde'ma
	Pongä 'ne	No bu ra nyehi 'yudi gi timbu ra pongä 'ne hña.	Njutsi, Mextantoho Nde'ma
'Na'yo puni	Na 'yo Fanthe Zate	Mahotho Na 'yo Fanthe Zate .	M'bitho, Mats'ani, Nde'ma
'Narbu	'Nabu	Yä m'mui 'nabu 'mui.	Hñe'tho, Hñe'tho, Pont'ämajuani

Di fudi gä nehi 'ne di o'ti nge ma hña. Ñuhü Xäntho

N'to'ti ja rä tsukuä	Ke'tä i ma	Gekua pa nthoni	Nu'bu
'Rede	'Nede	Gä texä ' nede .	Hñe'th _o , Hñe'th _o , Pont'ämajuani
'Tundäni	T'undäfani	Ra ' t'undäfani 'na 'ä 'ma.	Hnini Nju, Hnini Nju, Hñunthe
'Yothäte	'Yotäte	Maya rä ' yotäte .	Hñe'th _o , Hñe'th _o , Pont'ämajuani

This image shows a single page of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

En este material encontrará, con sus diferentes significados, palabras nuevas o de poco uso en su lengua otomí de la Sierra. También conocerá otras maneras de decir las mismas cosas en los distintos lugares donde se habla su lengua.

Por estas razones, el uso del Vocabulario le será de mucha utilidad para comprender cada uno de los materiales de lectura y escritura que integran su módulo.

Ni 'mefi gi tinña hña hingi hon'i
ñuhü Xäntho 'ne nan'yo 'ma.
Getho gi tini ha di manni hña
bu ma na rä hnini 'ne
nan'yo 'ma.

Njabu mahyoni gi hyon'a Nuä
ma yä hña di ze'i gi pädi xangu
yä 'mede 'ne rä t'ot'i.

GOBIERNO DE
MÉXICO

EDUCACIÓN
SECRETARÍA DE EDUCACIÓN PÚBLICA

INSTITUTO
NACIONAL PARA
LA EDUCACIÓN
DE LOS ADULTOS

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
MA DA'TITHO

Este programa es público, ajeno a cualquier partido político. Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.